

عوامل موثر در رشد اخلاقی طلاب

معصومه سیفی^۱

چکیده

اخلاق، مجموعه هنجارها و ارزش‌هایی است که انسان باید با اختیار و اراده آنها را رعایت کند. مجموعه بایدها و نبایدها، خوب‌ها و بدها، درست‌ها و نادرست‌ها و وظایفی که به کمال و سعادت او مربوط می‌شود. عوامل موثر در رشد اخلاقی طلاب عبارتند از: الف) آراسته شدن به فضایل اخلاقی ب) دوری از رذایل اخلاقی. آراسته شدن به فضایل اخلاقی با اخلاص در نیت و عمل، اعتدال و میانه روی، صبر و استقامت در برابر شدائد، تواضع و فروتنی در برابر استاد، رعایت اصول اخلاقی با هم‌کلاسی‌ها و خانواده و اقوام و خویشان و مردم، خودسازی و... محقق می‌شود. دوری از رذایل اخلاقی مانند: عجب، تکبر، یأس و ناامیدی، دلبستگی به دنیا، حسد، غیبت و... موجب رشد اخلاقی در طلاب است. این نوشتار سعی دارد با هدف بررسی عوامل موثر در رشد اخلاقی طلاب به بررسی مفهوم اخلاق، عوامل موثر در رشد اخلاقی طلاب مانند: آراسته شدن به فضایل اخلاقی و دوری از رذایل اخلاقی بپردازد. این مقاله با روش توصیفی تحلیلی و به روش مطالعه کتابخانه‌ای انجام شده است.

کلید واژه: اخلاق، رشد اخلاقی، عوامل موثر، طلاب

^۱ طلبه سطح دو حوزه علمیه فاطمیه دامغان

مقدمه

حوزه‌های علمیه همواره و در طول تاریخ، کانون تربیت عالمان ربانی و سربازان روحانی امام زمان (عج) بوده که به‌عنوان وارثان پیامبران، در راه اعتلای دین خدا و گسترش پیام آسمانی اسلام کوشیده‌اند. طلبه، پاسدار جریان آسمان وحی، در هیاهوی دنیای مادی است و طلبگی، آغاز قدم نهادن در راه بلندی است که سلوک پسندیده معنوی را به دیگران بیاموزد. طلبه هم باید خودش هدفمند عمل کند و دفاع روشنی از شیوه و سیره‌ی خود داشته باشد و هم از آنجا که آموزگار رفتار است باید در میان قواعد رفتار به دیگران، موفق و کارآزموده باشد. اخلاق و رفتار حوزویان از دو دیدگاه واجد اهمیت است از یک منظر، رفتار ایشان معیار آموخته‌های نظری و سنجش تلاش‌های تئوریک در حوزه اخلاق است تا قابلیت انطباق آموزه‌های نظری در مقام عمل، تعیین گردد، واز منظر دیگر، جامعه‌الگوی اعلا و اسوه حسنه خود را در رفتار و عمل اجتماعی این قشر، جست و جو می‌کند. اخلاق، مجموعه هنجارها و ارزش‌هایی است که انسان باید با اختیار و اراده آنها را رعایت کند. مجموعه بایدها و نبایدها، خوب‌ها و بدها، درست‌ها و نادرست‌ها و وظایفی که به کمال و سعادت او مربوط می‌شود. طلبه که به عنوان الگو و هادی برای جامعه می‌باشد می‌تواند فضائل اخلاقی و رذائل اخلاقی را بشناسد و با ارائه نسخه عملی در آراسته شدن به ملکات و دوری از رذائل، الگویی تمام عیار باشد. طلبه خواهان نیکبختی و سعادت، هم برای خود و هم برای جامعه خود می‌باشد و برای رسیدن به این هدف بزرگ، راهی جز تزکیه و تصفیه و تهذیب نفس، یعنی کسب مکارم و فضایل اخلاقی و مجاهدت و مبارزه با رذائل اخلاقی ندارد؛ چون به موازات منزلت اجتماعی بی‌بدیلی که در بین مردم جامعه پیدا کرده، از او به اندازه یک شاگرد درس آموخته مکتب امام صادق و یک سرباز واقعی امام عصر متوقع‌اند. این نوشتار که با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع معتبر کتابخانه‌ای و رایانه‌ای گردآوری شده است، کوشش دارد تا عوامل موثر در رشد اخلاقی طلاب را مورد پژوهش قرار دهد. سوال اصلی تحقیق حاضر عبارت است از: عوامل موثر در رشد اخلاقی طلاب چیست؟ در قالب سوالات فرعی پاسخ داده شده است. هدف پژوهش عبارت است از: شناخت عوامل موثر در رشد اخلاقی طلاب. در ذیل به چند پیشینه حول موضوع اشاره می‌شود.

۱. مقاله اخلاق طلبگی نویسنده: اکرم حاجی قاسمی دهقی منبع: اختصاصی سایت مرسلات

۲. مقاله جایگاه معنویت در سلامت اخلاقی طلاب نویسنده: حسن روشن و مهدی علیزاده اولین کنفرانس سراسری توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی.

۱. مفهوم شناسی

۱,۱ مفهوم اخلاق

«اخلاق» جمع مکسر «خَلَقَ» و «خُلِقَ» است. «خُلِقَ» و «خُلِقَ» هر دو به یک معناست؛ لکن «خُلِقَ» به هیئت ها و شکل ها و صورت هایی اختصاص یافته که به وسیله چشم قابل دیدن است؛ و «خُلِقَ» به قوی و سجایایی که با بصیرت و دیده دل درک می شود. (راغب اصفهانی، ۱۳۶۲، ص ۷۰۴) خُلِقَ عبارت است از هیئت ثابت نفسانی که افعال به آسانی و بدون فکر و نظر از آن صادر می شود. اگر افعالی که از این هیئت صادر می شود شرعاً و عقلاً پسندیده باشد این هیئت را خلق نیکو گویند و اگر زشت و ناپسند باشد خلق بد نامیده می شود. (شبر، ۱۳۷۴، ص ۳۱) اخلاق، مجموعه هنجارها و ارزش هایی است که انسان باید با اختیار و اراده آنها را رعایت کند مجموعه بایدها و نبایدها، خوب ها و بدها، درست ها و نادرست ها و وظایفی که به کمال و سعادت او مربوط می شود.

۲. عوامل موثر در رشد اخلاقی طلاب

۱,۲ آراسته شدن به فضایل اخلاقی

۲,۲ دوری از رذایل اخلاقی

«هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ.» (جمعه: ۲) «او کسی است که در میان جمعیت درس نخوانده رسولی

از خودشان بر انگیخت که آیتش را بر آنها می خواند و آنان را ترکیه می کند و به آنان کتاب - قرآن و حکمت می آموزد و مسلماً پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند.» تأکید بر تهذیب نفس و داشتن اخلاقی نیکو و شایسته امری مهم و حیاتی است؛ زیرا تکامل انسان که مهم ترین هدف خلقت او است بدون تهذیب نفس محقق نمی شود چنان که امام راحل؛ فرموده اند: «سرمنشأ همه کمالات، وارسته کردن نفس از تعلقات دنیا است.» (خمینی، ۱۳۶۹، ج ۸، ص ۲۶۷)

طلبه که پیشگام دعوت به اخلاق و معنویت و وارث پیام بعثت است بیش از همه وظیفه دارد نسبت به پاکیزه سازی اخلاقی خود اقدام کند و در راه تربیت اخلاقی شایسته بکوشد و از آنجا که از این صنف انتظار بیشتری در پای بندی حداکثری به ضوابط اخلاقی می رود وجود هر رفتار غیر اخلاقی در میان آنان بسیار بزرگ تر و زشت تر از ابعاد خود، جلوه می کند و کوچک آن بزرگ و کم آن زیاد است. (حوزه، ۱۳۷۴، ص ۵۹) مردم هم پیوندی عمیق با دانش آموختگان حوزه های علمیه دارند و آموزه های دینی و تعالیم اسلامی را نه از منابع اسلامی بلکه از روحانیون و طلاب دریافت می کنند. بنابراین در این بین، بیش از آن که عمل و دانش و فضل یک روحانی و طلبه مورد ارزیابی قرار گیرد نحوه برخورد و رفتار او در جامعه بیشتر به چشم می آید؛ به عبارت دیگر مردم در نگاه اول یک طلبه و روحانی را از دریچه اخلاق ملاحظه می کنند اگر انتظارشان را برآورده کند آنگاه به او نزدیک شده و در کنار چشمه علم و دانش، رحل اقامت پهن می کنند و عطش خویش را فرو می نشاندند. (همان، ۱۳۷۴، ص ۲۰).

بنابراین طلبه باید در راه تربیت اخلاقی شایسته، بکوشد و هر نقطه ضعف یا کاستی و کژی را پیشگیری یا ترمیم کند؛ زیرا همه ارزش ها بر محور تزکیه نفس و پالایش دل از آلودگی ها دور می زند و تا شست و شوی قلب از آلودگی ها و صفات شیطانی و رذائل نفسانی تحقق نیابد هیچ چیز حتی علم، انسان را نجات نمی دهد بلکه انسان غیر مهذب هر چه بیشتر تحصیل علم کند و دانش اندوزد ضررش به خود و جامعه بیشتر خواهد رسید؛ علم به سان چاقویی است که اگر دست متخصص جراحی باشد جان انسان هایی را نجات می دهد و اگر دست شخص بی بند و بار بیفتد جان هزاران نفر را به خطر خواهد انداخت.

۱،۲ آراسته شدن به فضایل اخلاقی

برای پیشرفت و اصلاح یک جامعه و رسیدن به جامعه ای برتر و شکوهمندتر باید افراد آن جامعه و در درجه اول طلاب که نقش هدایت و رهبری یک جامعه را بر عهده دارند و مبعوث از طرف رسول اکرم هستند و باید الگوها و اسوه های اخلاقی برای انسان ها باشند صفات و خصوصیات نیک و بد را بازشناسند و با تخلق به فضائل اخلاقی و دوری از رذائل و پستی های اخلاقی خود و جامعه را به سوی تعالی و برتری هدایت نمایند. آنجا که اخلاق و صفات نیک و فضائل اخلاقی نباشد هر چه بر معلومات و دانش ها و توانایی های انسان ها افزوده شود جز سقوط و هبوط بیشتر چیزی ره آورد نخواهد داشت و طلبه که طالب علم و دانش است باید آراسته به فضیلت تقوا و خوی نیکو باشد تا برای انجام یک سلسله وظایف اجتماعی دینی و واجبات کفایی مجهز به علم و تقوا باشد بی آن که علم و تقوا را سرمایه دنیا طلبی بگرداند. (همان)

۱،۱،۲ اخلاص در نیت و عمل

اگر انسان به ویژه طلبه بتواند به مقام اخلاص برسد روزنه ای وسیع از قدرت های بزرگ معنوی را به سوی خود می گشاید و در صورت تداوم اخلاص، چشمه های حکمت در قلب او می جوشد و الهامات رحمانی جان او را صفا می بخشد و در پس این نعمت با عظمت، نه تنها راه را از چاه می شناسد و از ضلالت و گمراهی رهایی می یابد بلکه می تواند بر اثر عنایاتی که به او می شود راه گشای دیگران باشد. (مجتهدی ۱۳۷۹، ص ۱۸۲) این اکسیر اعظم و کبریت احمر در دو حیطه اخلاص در نیت و اخلاص در عمل بازگو می شود و بر طلاب متعهد و مسئول، ضروری است که دامن خود را از هر ناخالصی دور سازند و در تمام مراحل زندگی و مسندهای علمی، اخلاص را فرا راه خویش قرار دهند که عزت و عظمت طلبه در همین است. طالب علوم دینی باید در درس و بحث، انگیزه و هدفی جز الله نداشته باشد و گر نه این خانه از پایه ویران است و جز تباهی عمر و خسران در دنیا و آخرت، نصیبی نخواهد داشت. ارزش همه چیز به آن چیزی است که برای او انسان (بویژه طلبه) عمل می کند. نماز هم که انسان می خواند ارزشش به آن نیتی است که به آن نیت وارد نماز می شود. (خمینی، ۱۳۸۷، ص ۵۲۲) معیار سنجش عمل به نیت است خوبی و بدی عمل به خاستگاه

۵,۲,۲ دوری از حسد

از نظر معنوی حسد نشانه کمبود شخصیت و نادانی و کوتاه فکری و ضعف و نقص ایمان است؛ زیرا حسود در واقع خود را ناتوان تر از آن می بیند که به مقام محسود و بالاتر از آن برسد و لذا سعی می کند محسود را به عقب برگرداند. به علاوه او عملاً به حکمت خداوند که بخشنده اصلی این نعمت ها است معترض است و نسبت به اعطای نعمت به افراد از طرف خداوند ایراد دارد و تمام اوصاف معنویه و صوریه مؤمن منافی است با آثاری که از حسد در ظاهر و باطن پیدا می شود مؤمن خوش بین به خدای تعالی و راضی است به قسمت هایی که بین بندگان فرموده، حسود غضبناک به حق تعالی است و رویگردان از تقدیرات او است. حسد آفت ایمان است ایمان را که سرمایه نجات آخرت و حیات قلوب است از دست انسان می گیرد. (مصباح، ۱۳۸۲، ص ۱۷۶). بنابراین لازم است انسان بویژه طلبه دامن همت به کمر بزند و خود را از این ننگ و ایمان خود را از این آتش سوزان که پیامدهایی هم چون دوری از ایمان و از دست دادن دنیا و آخرت و دوری از رحمت خداوند را به دنبال دارد نجات بدهد و خود را از این فشار فکر و تنگی قلب در این عالم که خود یک عذابی دائمی است و از فشارها و ظلم های قبر و قیامت و غضب خداوند رهایی دهد. (خمینی، ۱۳۷۱، ص ۱۱۰).

۶,۲,۲ دوری از غیبت

غیبت بدینی می آفریند پیوندهای اجتماعی را سست می کند سرمایه اعتماد را از بین می برد و پایه های تعاون و همکاری را متزلزل می سازد و گاه سرچشمه نزاع های خونین می گردد. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ص ۳۴۲) بنابراین طلبه در فایده مترتبه بر این عمل تفکر کند و آن را مقایسه کند با نتایج سوء و ثمرات زشتی که بر آن مترتب است و آن را در میزان عقل گذاشته از آن استفتاء نماید. (خمینی، ۱۳۷۱، ص ۳۰۴) وقتی بداند که اگر کسی غیبت او را در نزد غیر بکند چگونه آزرده و خشمناک خواهد شد و مقتضای شرف ذات و نجابت طبع آن است که راضی نباشد در حق غیر، آن

چه از برای خود نپسندد هرگز این گونه رفتار نمی کند با خودسازی و مراقبت و ریاضت نفس، متوجه زبان خود باشد و مراقب احوال آن شود که آن را به غیبت نگشاید و هر سخنی که بخواهد بگوید ابتدا در آن تأمل کند اگر آن را متضمن غیبتی یافت خود را از آن گناه نگاه دارد و این صفت رذیله را از جان و دل بشوید.

نتیجه گیری

اخلاق، مجموعه هنجارها و ارزش هایی است که انسان باید با اختیار و اراده آنها را رعایت کند مجموعه باید‌ها و نبایدها، خوب‌ها و بد‌ها، درست‌ها و نادرست‌ها و وظایفی که به کمال و سعادت او مربوط می شود. عوامل موثر در رشد اخلاقی طلاب عبارتند از: الف) آراسته شدن به فضایل اخلاقی ب) دوری از رذایل اخلاقی. آراسته شدن به فضایل اخلاقی با کمک موارد ذیل محقق می شود: اخلاص در نیت و عمل، اعتدال و میانه روی، صبر و استقامت در برابر شدائد، تواضع و فروتنی در برابر استاد، رعایت اصول اخلاقی با هم کلاسی ها و خانواده و اقوام و خویشان و مردم، خودسازی و... دوری از رذایل اخلاقی مانند: عجب، تکبر، یأس و ناامیدی، دلبستگی به دنیا، حسد، غیبت و... موجب رشد اخلاقی در طلاب است. طلبه که پیشگام دعوت به اخلاق و معنویت و وارث پیام بعثت است بیش از همه وظیفه دارد نسبت به پاکیزه سازی اخلاقی خود اقدام کند و در راه تربیت اخلاقی شایسته بکوشد. طلبه زمانی شایستگی و قدرت و قابلیت فهم علم را دارد که با حضور قلب گوش فرا دهد و مطلبی را که به او گفته می شود با فروتنی و سپاس و خوش حالی استقبال کند و به خوبی بشنود و آن را متنی بر خود از سوی خداوند بداند. مسئولیت طلبه این است که پیوند واقعی خود را با مردم حفظ کند و صادقانه با مردم روبرو شود. در سختی و راحتی همراهشان باشد و هیچ گاه امتیازی جز رسالت الهی برای خویش قائل نشود. بی تعلقی و وابستگی به علائق دنیا رمز موفقیت یک عالم دینی است؛ زیرا هر تعلق و علاقه دنیایی قید و بندی برای او است. برای رهایی از جلوه های فریبنده دنیا و مظاهر مادی، راهی بهتر از زهد و ساده زیستی نیست.

منابع

* قرآن

* نهج البلاغه

منابع عربی

- ابن بابویه محمد بن علی، من لایحضر الفقیه، تهران: دارالکتب ۱۳۹۶
- حرانی، محمد حسین بن علی بن الحسین بین شعبه، تحف العقول، ترجمه: محمد باقر کمره ای، قم کتابچی، چاپ هفتم، ۱۳۷۸.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، «مفردات الفاظ القرآن»، قم: ذوی القربی، ۱۳۸۳.
- فیض کاشانی، محسن، راه روشن (محجه البیضاء فی تهذیب الاحیاء)، ترجمه محمدصادق عارف، ج ۱، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۰۶-۱۰۹۱ ق.
- نراقی، احمد، معراج السعاده، قم، هجرت، چاپ ششم، ۱۳۷۸.

منابع فارسی

- اکبری، محمود، احترام و تکریم، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۷.
- الهامی نیا، علی اصغر، سیره اخلاقی - تربیتی امام، قم، زمزم هدایت، ۱۳۸۴.
- تمیمی آمدی غرر الحکم و دررالحکم، ترجمه محمدعلی انصاری، ج اول، قم، مؤسسه طباعت و تجلید دارالکتب، ۱۳۱۳ ق.

- حجتی، محمدباقر، آداب تعلیم و تعلم در اسلام، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۰.
-مسائل تربیتی اسلام، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۷.
- خمینی، روح الله، پرتویی از خورشید، به کوشش حسین رودسری، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، ۱۳۷۸.
-، صحیفه امام، ج ۸، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، ۱۳۶۹.
-، شرح چهل حدیث (اربعین حدیث)، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، ۱۳۷۱.
-، تهذیب نفس و سیر و سلوک، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، ۱۳۸۷.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، ج ۱، ترجمه غلامرضا خسروی، تهران، مرتضوی، ۱۳۶۲.
- سادات، محمدعلی، اخلاق اسلامی، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها، ۱۳۶۸.
- شبیر، عبدالله، اخلاق شبیر، ترجمه محمدرضا جباران، قم، هجرت، ۱۳۷۴.
- شیروانی، علی، برنامه سلوک در نامه های سالکان، قم، دارالفکر، ۱۳۷۶.
- فرجی، مجتبی، زندگی در آیینه اعتدال، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۰.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، تفسیر صافی، تهران:مکتبه الصدر چ ۳، ۱۳۷۳.
- مجتهدی، مرتضی، اسرار موفقیت، ج ۱، قم، حاذق، ۱۳۷۹.
- محدثی، جواد، اخلاق معاشرت، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۲.
- محمدی، محمد، میزان الحکمه، ج ۳، ترجمه حمید رضا شیخی، قم، دارالحديث، ۱۳۸۱.

- مختاری، رضا، گزیده سیمای فرزندگان، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۷.
- مصباح، محمدتقی، پندهای امام صادق(ع) به ره جویان صادق، قم، مؤسسه آموزش و پژوهش امام خمینی، ۱۳۸۲.
- مظهری، مرضیه، رفتارشناسی امام، قم، عروج، ۱۳۸۷.
- مکارم شیرازی، ناصر، یکصد موضوع اخلاقی در قرآن و حدیث، قم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶.
-، یکصد و پنجاه درس زندگی، قم، مدرسه الامام، ۱۳۷۵.
-، تفسیر نمونه، ج ۱۲، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۲.